

בין ה. לייזיק — לבין י. ל. פרץ

י.ח. בילצקי

ב אחת המסות כתב ה. לייזיק: "הספרות היהודית החדשה — בראשית תקופה היסטורית חדשה — היא התקופה על עיצוב-דמויות אמנותי בדרכי האמנות. — הגיבור הראשי של אמנות יהודית בת אלפיים, ביחוד בתקופת הגלות היה: הרבונזו של עולם והדמות העממית — המשיח על כל הקרנותיו. הספרות החדשה הביאה אתה את האדם הממשי. אולם המעבר לאלוהים ליהודי-יחיד על סבלותיו ומצוקותיו המרובות לא היה קל. לכן היה הגיבור הראשי — ישראליק.

מנדלי עיצב אותו. — שלום עליכם הלך בעקבי מנדלי אך צעד צעד קדימה באורו של שלמה ר' חיימס, הדמות העיקרית הממשית ביותר של מנדלי. שתי הדמויות: טוביה ומנחם מנדל הם בעלי אופי אישי בהחלט. גם טוביה וגם מנחם מנדל הם טיפוסים מן הכלל היהודי. ש"ע באמנות החיך הגדולה שלו הביאם אלינו על מנת להקל עלינו את סיכומנו ההיסטורי. בו בזמן שתי הדמויות האלה הן דגמים לנצחי שבנו, למה שנקרא: פסיכולוגיה יהודית.

י.ל. פרץ הרחיק לכת. הוא העניק לנו את האישיות היהודית הגדולה, את הטרגיקה שבה, שהיא הטרגיקה של הגורל היהודי. עד כאן דברי ה. לייזיק. גוספי ונאמר: ה. לייזיק הרחיק לכת מפרץ. הוא העניק לנו את הטרגיקה במאבק האישיות הנכספת הגדולה אשר שמה משיח — גואל — על משטחים נרחבים של ההיסטוריה היהודית, ועל משטחים אוניברסאליים.

עניין לנו להאיר ולהעיר כמה דברים שבין לייזיק לפרץ. ה. לייזיק פותח את שירו: "אין דין זכות י.ל. פרץ": "איך האב ביים לעבן נישט געקענט דין. כ'מאל דין אויס. איך קום צו אן ארט, ווי ס'איז געווען דין חוין. איך קלאפ אן אין דין טיר, וואס איז שוין מער נישטא, און כ'הער דין קול פון אינעווייניק: כ'צין דא דא".

(לאמור: בחיים לא הכרתיך. אני מדמה אותך. אני בא למקום, בו היה ביתך. אני דופק על דלתך אשר איננה עוד ואני שומע את קולך בפנים: אני כאן, כאן).

ה. לייזיק לא הכיר את פניו הפיויים של י.ל. פרץ, אבל ידע את יצירותיו. כי ע"כ ה. לייזיק בדרמות החזיוניות הוא המשכו של פרץ. מערכותיה של כל ספרות ניוונות ממערכות קדמות. גילוי דורות עברו פוקדים בחירי סופרים ומשוררים באשר הם. ההשפעה הטובה שפוכה על סופר זה או אחר בידעים או בלא יודעים.

י.ל. פרץ בספרות יידיש החדשה היה הראשון שטבע את המטבע של הדראמטורגיה החזיונית בארבע דרמות: "די גאלדענע קייט" (ששלת הזהב), "אין פאליש אויף דער קייט" (בפליש על השל-שלת), "ביינאכט אויפן אלטן מארק" (בלילה בשוק הישן) "וואס

שלמה של י.ל. פרץ אינו חוזר לעדת היהודים, כי זו עומדת וממתנה לו. המהר"ל של ה. לייזיק חוזר לאמונה גדולה ופוצח מחדש בשיר: "מומור שיר ליום השבת" — וזה מתוך תקווה, כי אולי יחפש דרך אחרת לגאולה. עם זאת: גם ר' שלמה ל.ל. פרץ וגם המהר"ל לה. לייזיק הם דמויות טראגיות, תולמות, לחממות ונאבקות על אידיאה שלהם המכוננת — חבלי לידה קשים וחרדות וכן חבלי-שקיעה חמורים: קול ענות וחירוק שיניים. הם שניהם סמלים גדולים של הווייה היהודית רוטטת, תבנית של מורדים בקיים, אישים גועזים הדבקים עד לגשימה האחרונה באידיאה שלהם.

י.ל. פרץ — בעיירתו. במציאותו. ה. לייזיק — בפראג. במרחבי העבר. י.ל. פרץ הקדים את ה. לייזיק — ממשיכו הגדול. שניהם כיוונו את הקול בשירת הדור בידיש. אין ספק שרשימתו של י.ל. פרץ "הגולם" שבספר "משל דמיון" עמדה לנגד עיניו של ה. לייזיק כשהוא רקם את עלילת הגולם. הרי פרץ מספר ברשימה הזאת על המהר"ל שהניח את הגמרא, יצא אל הרחוב, ניגש לערימת-החומר הראשונה שנודמנה לו, ולש ועשה גוף של חומר, כי השעה לישראל היתה בחינת "כלו כל הקצין". ופרץ מספר ברשימה הקצרה, כי לגולם נפח המהר"ל רוח באפיו — והלה התחיל נע; אחר כך לחש לו אל תוך אוזנו "שם" — והגולם יצא מתוך הגיטו. המהר"ל חזר אל בית המדרש ללמוד תורה והגולם התנפל על שונאי ישראל, ששמו מצור על הגיטו והיה דש בהם כאיכר שדש באלומות. הגולם עסק בשלו עד יום ר'. מספר י.ל. פרץ על הקהל היהודי שהתייצב בפני המהר"ל והתחנן: הגולם הורג את כל פראג, לא ישר מי שייסיק בשבת את התנור, מי שייסיק את הפמוטות מעל השולחן. המהר"ל הפסיק שנית לימדו, ניגש אל הדוכן והתחיל אומר "מומור שיר ליום השבת". הגולם של פרץ פסק מל'ששות מלאכתו. הוא חזר אל הגיטו, אל תוך בית המדרש ובא וניגש אל המהר"ל. המהר"ל לחש לו שוב משהו על אוזנו ועיניו של הגולם חזרו ונעצמו, הנשמה יצאה מתוכו והוא חזר ונעשה גולם של חומר. מסיים פרץ את רשימתו כי הגולם מוטל עד היום בכית הכנסת של פראג, הוא ישנו, אך ה"שם", כיצד להחיות את הגולם בשעת הדחק — השם הזה נשכח ונעלם כנופל לתוך המים.

ה. לייזיק ביצירתו, בעקבות רבו הגדול י.ל. פרץ ניסה ב"הגולם" להיזכר ב"שם" ולהחיותו, כי הבחין שהשעה היא בחינת "כלו כל הקצין".

י.ל. פרץ רשם ב"הגולם" את השם "שם" — המהר"ל לחש לו שוב משהו על אוזנו ועיניו של הגולם חזרו ונעצמו, הנשמה יצאה מתוכו והוא חזר ונעשה גולם של חומר. מסיים פרץ את רשימתו כי הגולם מוטל עד היום בכית הכנסת של פראג, הוא ישנו, אך ה"שם", כיצד להחיות את הגולם בשעת הדחק — השם הזה נשכח ונעלם כנופל לתוך המים.

ה. לייזיק ביצירתו, בעקבות רבו הגדול י.ל. פרץ ניסה ב"הגולם" להיזכר ב"שם" ולהחיותו, כי הבחין שהשעה היא בחינת "כלו כל הקצין".

מיידיש: אמיר גלבע

אין פידעלע שטעקט" (מה שטמון בכינור). בארבע הדרמות האלה אנו שומעים את הקולות הנסתרים של י.ל. פרץ, את ניגון דורו ומהלכו על פני משטחי-מאבקים נרחבים לגאולה. "מה שהיה מנדלי בעברית, נעשה פרץ בידיש. המכוון את הקול בשירת הדור" (י. פיכמן — "רוחות מנגנות" — סופרי פולין). ה. לייזיק הוא המשכו.

בארבע הדרמות החזיוניות: "די קייטן פון משיח" (כבלי משיח), "גולם", "גאולה קומדיה (קומדיה הגאולה — הגולם חולם) ו"אבעלאר און העלואיו" (אבלר והלואיו), ניכרים עקבי הדרמות החזיוניות הנ"ל של י.ל. פרץ. ההבדל נעוץ בסביבה.

בדרמה המשפחתית החסידית "ששלת הזהב" עוסק פרץ במדרו של גיבורו בפתח החצר של החסידים הצמחים לעיירתם. הפתח לבית המדרש צופה לקהל החסידים בחצר ביתי. רשת-האור היא רשת אורה של עיירה יהודית. ההמולה של עצבות וקריאות הצער וכיוצא באלה הן המולות עצבות וקריאות-צער של זאמושץ'; "בפליש על הששלת" (חלומי של אחד מחובשי בית המדרש), הגיבורים: המוזגים, חוכרי הסתנה, האברכים, הבעלי-בתים, הכלי-זמרים, חוטבי העצים, פושטי היד וכיוצא באלה, מסתובבים בפלוש עם שער פתוח לרווחה אל חצר בית הכנסת הגדול מאחורי הבמה, ואנו יודעים, כי המדובר הוא באנשים עוברים ושבים בעיירה יהודית, צמודים לתקופה בה חי ופעל היוצר; בדרמה "בלילה, בשוק הישן" (חלום על ליל בלהות) — הנפשות פועלות בשוק העיירה, בדל-צלם מסתובב בחצר בית הכנסת הגדול, שהוא מקום מוגדר וקבוע וידוע לכל בני העיירה.

שואב המיים וחוטב העצים הם דמויות מוכרות לכל אדם ואדם וכן הכלי-זמרים והנאמנים. ורק זמרי ברחי רומזים על תקופה אחרת. הנפשות הפועלות בדרמה "מה שנועץ בכינור" — מקומו בעיר פולנית בינונית. סיגנון הבית ידוע לנו, כן ערוגות הפרחים העצים וכל הנוף מסביב כולל: המשאבה של האר. היגו: מקום חיפשיו של י.ל. פרץ — בחצר ביתו, בסימטות פועלים, בשוק העיירה, בתקופת חייו.

לא כן ה. לייזיק. "בכבלי משיח" — הזמן: הלילה השלישי לאחר חורבן בית המקדש. המקום: מדבר. סלעים חשופים. ב"הגולם" — המקום: חוף הנהר הסמוך לפראג. הזמן: המאה השבע עשרה. בפואמה הדראמטית: "חלום הגולם", זמן העלילה — ימות המשיח. "אבלר והלואיו" — העלילה מתרחשת בצרפת במאה ה-12. המקום — מנור.

חלומותיו של י.ל. פרץ רבי הקסם ומאבקי גיבוריו צמודים להווה. לזמנו של היוצר. אנשי מופת, נושאי הכתר, אישים יקרי סגולה, מאמינים וספקנים, מחפשים, פחדנים ואמיציר-רוח, נכשלים ומע-פילים, — משקפים את רחש-ליבו של היוצר ואין הוא יוצא מתחום-גדרו הקבוע, מסמטתו היהודית המוכרת לו.

לא כן ה. לייזיק, החולץ את גבוריו מזמנו של היוצר ומעתיק אותם לתקופות קדמות, עד לימות המשיח ומצמיד אותם לימים רחוקים בהם רטבו בצורה הדראמטית ביותר חזיונות גאולה של עמו, או להט-נפש וסערות-רוח במאבק על אהבה צרופה. עם זאת שותפים למאבק הם גיבורי פרץ וגיבורי לייזיק. חיתוך-דיבורם אחד הוא. הם — במעלה ההר. יודעים מעצורים ונאבקים לסלקם. יודעים שינאה ואהבה — וחייהם במתח גבוה, בהתמרד-דות מתמדת, בריחת תשוקות ויצרים. גיבורים שחושיהם מוש-חיים וכל כוחות הנפש דרוכים. מלפני אותם שחר ומלפנות אותם שקיעות. אוגרים כוחות למאבק בדרך-הילוכם וזה כדי לריב את ריב-אימתם. מניעים נסתרים מלווים את דרכם אולם המגמה

ברורה וידועה, הכוחות מחרמים לאפיק המאבק על גאולת האדם, על גאולת עולם.

גם י.ל. פרץ וגם ה. לייזיק חיפשו את הדור שהוא כולו זכאי או כולו חייב. אין דרך ביניים. גיבורו של י.ל. פרץ ר' שלמה ב"ששלת הזהב" מחזיק בצבת את השבת. אין הוא רוצה במאזניים התלויים במרום לפני כסא הכבוד והכפות מתנודדות: היהודי — לא כולו חייב, לא כולו זכאי. המשיח אשר יושב בשערי רומי, אינו יכול לגאול את העולם, וכוח לחכות עוד — אין. העולם יכול להיגאל בדור שכולו חייב או בדור שכולו זכאי. ר' שלמה של י.ל. פרץ הוא דמות שמאית, שאינה יודעת פשרות. בריקודו הוא מפליג פנימה "אל תוך ענן הכבוד, אל כיסא הכבוד ישר". לא פחות. "אין אנחנו מבקשים, אין אנחנו יד פושטים, יהודים גדולים, גאים אנחנו". אין ליבו של שלמה לדמויות קטנות, נכנעות, מבקשות על נפשן: יהודים מיושבים, מצומקים על פתחו של הצדיק. אין הוא סובל נפשות קפואות, הפושטות ידיהן ומבקשות נדבות כלשהו, מופת כלשהו, נס, רמז מן הצד ההוא: בשביל עצמו — ר' כל אחד רואה בשביל עצמו, בשביל אשתו וילדיו שלו, בשביל בני ביתו" — וזה בזמן שעולם מתנודד בין חיים ומוות, כשיש צורך לברור דרך ברורה למאבק על גאולה, על שבת תמידית; וזה בזמן שהשכינה הומה ונשמת העולם עטופה בשחור ולב העולם מתבוסס בדמו, כשעולה הועקה: "מעניגיים ומאימה חייב להיגאל העולם".

ה. לייזיק בעקבי י.ל. פרץ רושם בחלום הגולם" כמטוס: "אין בן דוד בא אל בדור שהוא כולו זכאי או כולו חייב" (סנהדרין, צח). הווה אומר: מרחב-האידיאה אחד הוא. הנשמות הלייזיות, הדראמטיות של שני היוצרים נעים במעגלי אידיאה אחת. הגזירה: — ברירת דרך. רטט קולם של פרץ ולייזיק, סיגנונם, שורשי הלייקה שלהם, — מעגל אחד הוא. נדמה, כי אף סולם ההרגשות של גיבורי לייזיק ופרץ אחד הוא, כי נקדת המוצא ונקודת השאיפה אחת היא: דור שכולו חייב, או דור שכולו זכאי. המהר"ל של ה. לייזיק הוא ישיש בן שבעים. אין הוא עוסק בקטנות. הוא עוסק ביצירת גוף הואל את עמו מיסורים. המהר"ל ידע כי "שעת הפלא הגדול תבוא עם היום הבוקע". הוא גאל נשמה מגעגועיה. הוא רק הפיח רוח חיים בנשמה קפואה. כוחו של המהר"ל — כי ידע להקטיב למשק כנפיים בלילה אפוף אימה. הדמות המופיעה בחזיונותיו של המהר"ל — יש לה קול, שאנו קול עדיין, יש לה לב — שאינו לב עדיין. וזו מטרת חייו: לתת קול לשאינו קול עדיין, לתת לב לשאינו לב עדיין. לתת דמות גוף לצל. להעלות מבין גרגרי חוץ וצורת חץ צל דומם, שליו ונעלם להווייה אנושית לחמת, כדי שתגבר על אימת-חיים ועל עצבות.

גיבורו של י.ל. פרץ ר' שלמה רוצה ללוש את מניין יהודיו הקטנים, הנבוכים, הנכנעים, המבקשים על נפשם, ליהודים גאים גדולים. המהר"ל רוצה ללוש מעפר, מחומר פסיבי גיבור שינותק מאדמה מסולעת ולטעת בו נשמת חיים. הוא רוצה לא פחות ולא יותר: שליח עם. גיבור רב.

מדרו של ר' שלמה נופל. אין הציבור מתעלה לדרגת המורד הגדול. הבן מבדיל על הכוס. שוב: בקשות. "פרנסה". אחד מבקש שלג. השני מבקש גשם. יהודים תלושים, מבקשים בימים רוערת בנים, פרנסה ושפע. המרד נגמר בכניעה, "כי אסור לנסות את השם יתברך".

גם מדרו של המהר"ל של ה. לייזיק נופל. בשליחות האחרונה נראה הגולם — השליח מוננת, מצומק. מפחד מפני המהר"ל, שמא יעזוב אותו. המהר"ל רואה את שליחו, כי לא יוכל להשתחרר ממבוכת-הנפש, וכי אינו מסוגל להתרומם על שום דבר, גם לא על עצמו.

ר' שלמה של י.ל. פרץ אינו חוזר לעדת היהודים שלו. המהר"ל של ה. לייזיק חוזר לעדת היהודים, כי זו עומדת וממתנה לו. המהר"ל של ה. לייזיק חוזר לאמונה גדולה ופוצח מחדש בשיר: "מומור שיר ליום השבת" — וזה מתוך תקווה, כי אולי יחפש דרך אחרת לגאולה. עם זאת: גם ר' שלמה ל.ל. פרץ וגם המהר"ל לה. לייזיק הם דמויות טראגיות, תולמות, לחממות ונאבקות על אידיאה שלהם המכוננת — חבלי לידה קשים וחרדות וכן חבלי-שקיעה חמורים: קול ענות וחירוק שיניים. הם שניהם סמלים גדולים של הווייה היהודית רוטטת, תבנית של מורדים בקיים, אישים גועזים הדבקים עד לגשימה האחרונה באידיאה שלהם.

י.ל. פרץ — בעיירתו. במציאותו. ה. לייזיק — בפראג. במרחבי העבר. י.ל. פרץ הקדים את ה. לייזיק — ממשיכו הגדול. שניהם כיוונו את הקול בשירת הדור בידיש. אין ספק שרשימתו של י.ל. פרץ "הגולם" שבספר "משל דמיון" עמדה לנגד עיניו של ה. לייזיק כשהוא רקם את עלילת הגולם. הרי פרץ מספר ברשימה הזאת על המהר"ל שהניח את הגמרא, יצא אל הרחוב, ניגש לערימת-החומר הראשונה שנודמנה לו, ולש ועשה גוף של חומר, כי השעה לישראל היתה בחינת "כלו כל הקצין". ופרץ מספר ברשימה הקצרה, כי לגולם נפח המהר"ל רוח באפיו — והלה התחיל נע; אחר כך לחש לו אל תוך אוזנו "שם" — והגולם יצא מתוך הגיטו. המהר"ל חזר אל בית המדרש ללמוד תורה והגולם התנפל על שונאי ישראל, ששמו מצור על הגיטו והיה דש בהם כאיכר שדש באלומות. הגולם עסק בשלו עד יום ר'. מספר י.ל. פרץ על הקהל היהודי שהתייצב בפני המהר"ל והתחנן: הגולם הורג את כל פראג, לא ישר מי שייסיק בשבת את התנור, מי שייסיק את הפמוטות מעל השולחן. המהר"ל הפסיק שנית לימדו, ניגש אל הדוכן והתחיל אומר "מומור שיר ליום השבת". הגולם של פרץ פסק מל'ששות מלאכתו. הוא חזר אל הגיטו, אל תוך בית המדרש ובא וניגש אל המהר"ל. המהר"ל לחש לו שוב משהו על אוזנו ועיניו של הגולם חזרו ונעצמו, הנשמה יצאה מתוכו והוא חזר ונעשה גולם של חומר. מסיים פרץ את רשימתו כי הגולם מוטל עד היום בכית הכנסת של פראג, הוא ישנו, אך ה"שם", כיצד להחיות את הגולם בשעת הדחק — השם הזה נשכח ונעלם כנופל לתוך המים.

ה. לייזיק ביצירתו, בעקבות רבו הגדול י.ל. פרץ ניסה ב"הגולם" להיזכר ב"שם" ולהחיותו, כי הבחין שהשעה היא בחינת "כלו כל הקצין".

מיידיש: מרכי סבר

יוסף פפירניקוב

הרים מעוטרים

רד היום —

הרים נושאים את בגדי מלכותו הסגוניים,

מצלים את הלכת-החמה האבודה

ומתעטרים בה,

מעטרים את עצמם;

נגד הזקב מגלימות המלכות

וארצה נושר ללא גון ונהד,

ומשתרכים אחריו שגלי נהרה ואבק;

קרבה שעת בין-השמשות

המדלגת ועולה

על גבי צוקים נקשים

אל ראשי-ההרים מוצקים

וכרבה מושכים אותם ארצה

אל עכי הלילה.

מיידיש: מרכי סבר

מדור זה שבעריכתו של י.ח. בילצקי מוגש ע"י קרן אליעזר פינס.

יעקב צבי שרגל

זכרו של זלמן שויר

ברמץ אהבתי שאפלה

ניצוץ היום גליתי

ניצוץ-אש אדם

יצוק זהב

היום גליתי.

הסתיו

מפיק אור שמשות עזנה

את הניצוץ

בטבעת

של אצבע ענניו קבע,

משל אבן-חן —

חותם המלה.

רוחשים חיים ברחובות היום,

שפור כל ההולך בהם ונא,

אבל אף לא אהד רואה,

פי הניצוץ

מן הטבעת חמק

למען חכות,

חכות לקיץ הנא.

מיידיש: אמיר גלבע